

TÜRKİYEDE ANAYASAL GELİŞMELER (*)

Prof. Dr. Bülent Nuri ESEN

1— (Türkiyede Anayasal gelişmeler) deyiminden, Türk Anayasa müesseselerinin tereküp tarzına veya işleyişine ilişkin gelişmelerden ziyade, Anayasa düzeninin bütünü üzerinde etki gösteren üstün gayelerin fonksiyonel sonuçlarını gözden geçirmeği anlıyoruz. Maksadımız, bir levha çizmek, veya kuruluşu genel görünüşü ile anlatmak, yahut da statik bir gözlemde bulunmak değildir. Anayasal cihazları tahsis olundukları görevler yönünden, kendilerinden istenen neticeler bakımından değerlendirmeyi mümkün kılacak esas yön gösterici prensipleri ortaya koymak niyetindeyiz.

2— Konuyu iki yönden sınırlamak gerektiğini sanıyoruz.

Birincisi, zaman bakımından, Siyasî topluma Anayasal metinlerde resmen (Türkiye) adının verilmediği devre ile ilgilenmiyeceğiz. Bu, Türk Devletinin kendisinden önceki Osmanlı Devleti ile bir ilgisi ve bağlantısı bulunmadığı anlamına gelmez. Türk Devleti, gerek tarihi inkişâfları, gerekse devletlerarası hukuk kurallarının uygulanışı yönlerinden Osmanlı Devletinin yerini almıştır. Ancak, kanaatımızca, Türk Devleti, Osmanlı Devletinin bir devamı değildir. Osmanlı Devleti, Devletin varlık unsuru olan siyasî iktidarın esas şartından, egemenlikten yoksun kalmıştır. Devlet idaresinin dayanağı yok olmuştur. Devlet, hayatiyeti tükenmiş, ölü bir varlık haline gelmiştir. Türk Devletinin Osmanlı devleti ile ilgisi, sadece devlet için gerekli maddî şartları teşkil eden (insan topluluğu) ve (ülke) varlıklarını Osmanlı Devletinden almış olmasıdır. Bu itibarla, Türkiyede Anayasal gelişmelerden söz açtığımızda 1919 yılı ile bugün arasındaki gelişmeleri kasetmekteyiz.

(*) Bu makale yazarın Leningrad Üniversitesi için hazırladığı ve fakat imkân bulup ta gidip veremediği bir seri dersin özetidir (yeniden düzeltilmemiştir).

İkincisi, muhteva bakımından da bir sınırlama yapılmak gerektiğine kaniiz. Türkiyede Anayasal gelişmeleri yalnız devlet Anayasasına hâkim olan **gayeler** açısından inceleyeceğiz. Bu **gayeler**, zaman içerisinde biri diğerinin yerini almış olan gayeler değildir. Her biri belirli bir zamanda üstünlük göstermiş olan gayelerdir. Birine yaklaşılması diğerine üstün önem verilmesi sonucunu doğurmuştur. İncelemede ele alacağımız bu gayeler üç tanedir : 1— bağımsızlık, 2— hürriyet, 3— ekonomik ve sosyal refah.

Bunların ilk ikisi başlangıçtan beri Anayasa metinlerine konu olmuş iken üçüncüsü sonradan anayasallaşmıştır. Her üçünde de ortak nitelik, halk unsurunu ilgililemekte oluşları; son ikisinin müşterek vasfı ise, ferde üstün değer tanınmasıdır.

Her üç gayenin tetkiki halk ve siyaset konusunun, veya bir başka deyimle, fert ve devlet idaresi meselesinin ele alınması ile mümkündür.

3— Meseleyi layikiyle kucaklamış olmak için **Osmanlı Devletinin** 1919 daki durumunu hatırlatmak gerekir.

Devlet, uzun süren bir savaşta yenilmiştir. Kamu iktidarlarının örgütlenmiş bulunduğu **Başkent** başta olmak üzere teknil hayatı bölgeleri işgal altına alınmıştır. Esas devlet faaliyetleri durmuştur. Bunları işletecek cihazlar parçalanmıştır. Yasama organı yoktur. Herhangi bir hizmetin muhtaç olduğu karar yetkisi ile kararın uygulanması için gerekli emir verme ve emri yerine getirme yetkileri yabancı iradededir.

Bu olayların bilinmesindeki önem pek büyüktür. Zira, Türk Devleti bu olaylara karşı gösterilen tepki ile kurulmuştur. Bu devirde Türklerin yegâne ortaklaşa vasfı, ancak bağımsız olarak bir arada yaşayabilecekleri inancında oluşlarıdır. **Bağımsızlık**, Türk için her zaman ölüm, ya da kalım meselesidir. Binaenaleyh, hiç bir mesele bundan önce değildir.

«Bağımsızlık gayesi» nin ilk hedef olduğunu gösteren dört vekalet vardır : 22 Haziran 1919 tarihli (Amasya Tamimi), 7 Ağustos 1919 tarihli (Erzurum Kongresi Beyannamesi), 11 Eylül 1919 tarihli (Sivas Kongresi Beyannamesi) ve 28 Ocak 1920 tarihli (Misakı Milli).

4— Türkiyede **halk egemenliği** ilkesi bağımsızlık gayesinin şartı olarak belirmiştir.

Nitekim, Türk Devletinin ilk Anayasa vesikası olan 20 Ocak 1921 tarihli (Teşkilâtı Esasiye Kanunu) bilhassa bu noktaya ilişkin hükümler koymakta idi. 1921 Anayasasının birinci maddesi «Hâkimiyet, bilâ kaydüşart milletindir.» diyordu. Bu prensip yeni idi. Türk siyasî tarihinde **ilk defa olmak üzere** ifade ediliyordu.

Millet egemenliği prensibinin neticesi devlet idaresinin halkta olması idi. Bunu anlatmış olmak için de şu hüküm konulmuştu : «İdare usulü, halkın mukadderatını **bizzat ve bilfiil idare etmesi** esasına müstenittir.».

Halk idaresi doğrudan doğruya demokrasi tarzında gerçekleştirileceği için devlet idaresi sisteminin ne tarzda yürüyeceğini gösteren esaslar da yazılmıştı. Konvansyonel bir sistem uygulanacaktı. Anayasanın 3 üncü maddesi şöyle idi : «Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur.» Gerek yasama, gerek yürütme iktidarları bu Mecliste toplanmıştı. Mademki egemenlik millette idi, öyleyse bunun kullanılması da milletin gerçek temsilcisine bırakılmalı idi. Milletın (yegâne ve hakikî mümessili) ise, «Türkiye Büyük Millet Meclisi» adını taşıyan Konvansiyon Heyeti oluyordu (Madde: 2).

5— Temsil usulünün zaruretine rağmen devlet idaresinin halk idaresince kontrolü sağlanmak istenmişti. Bunun için, bir taraftan, Meclisin iki yıl gibi kısa aralıklarla seçileceği esası kabul olunmuş (Madde: 5); diğer taraftan, halkın kendi kendini idaresini sağlayacak tedbirler alınmıştı. Meselâ, nahiyelerde yetki kaynağı (Nahiye Şûrası) idi. Halk bu şûrayı «doğrudan doğruya» seçecekti. Ekonomik tedbirlere karar vermek ve bunları uygulamak Nahiye Şûrasının işi idi. Ayrıca, yargı yetkisi de Nahiye Şûrasına ait oluyordu. Bu suretle, mahallî idare (prototype)i olan nahiye, kendi kaderini halkın iradesi ile bizzat tayin ediyor, sosyal hayatın ana meselelerini kendi kendine çözüyordu. Nahiye halkının seçeceği şûra, idareyi sağlayacak; ekonomiyi düzenleyecek; mahkeme görevini yerine getirecekti. Sosyal işlerin tanzimi de (Vilâyet Şûraları)na ait olacaktı.

1921 Anayasasının temel karakteri «**halk**» unsuruna dayanan bir devlet idaresi tarzı düzenlemekte oluşudur. (Şûra) sistemi, uygulama alanında da halk unsurunun esas olduğunu gösterir. Devlet idaresi tarzı (halk hükümeti), yani **demokrasidir**.

6— Bu vesikada ferdlerin ana hak ve hürriyetlerinden hiç bahsolunmamıştır. Gerçi, bu konuda İmparatorluğun ilk yazılı Ana-

yasası olan 1293 Kanunu Esasi (1876) hükümleri yürürlükte kalmış olmak gerekir, diye düşünülebilir. Hakikaten, yeni devletin anayasal sistemi yönünden ortada iki ayrı vesika vardır. Bunlardan birisi ve en önemlisi 1921 Anayasasıdır. Bir de, bu Anayasa, 1876 Anayasasını açıkça yürürlükten kaldırmadığı için, haklarında hüküm sevkedilmemiş bulunan hususlarda kabul ettiği ana esaslara uygunlukları nisbetindeki hükümleri ile, 1876 Anayasası vardır.

İmparatorluk Anayasası şekli bakımından, daha sonra, 1924 Anayasasının 104 üncü maddesi ile yürürlükten kaldırılacaktır. Bizce, 1924 Anayasasının 104 üncü maddesi hükmü esasen mevcut bir durumu teyit etmektedir. 1876 Anayasası, 1921 Anayasası yürürlüğe girmekle beraber, onun hüküm koyduğu hususlarda, sonraki kanunun eski kanun hükümlerini kaldıracağı hakkındaki genel hukuk prensibi icabı, geçerlikte olmaktan çıkmıştır. Hükümdarın haklarına ve yetkilerine, yasama ve yürütme organlarının kuruluşlarına ve işleyişlerine, mahallî idarelerin statülerine dair hükümleri ortadan kalkmış, egemenlik tasarruflarını icraya yalnız milletin yetkili olduğu açıklanmıştır. **Milli Devlet** kurulmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışında alınan ilk karar yasama organının terekübünü tayin ettiği gibi, iki gün sonra, yani 25 Nisan 1920 tarihinde alınan karar ile 2 Mayıs 1920 günlü ve 3 numaralı Kanun da yürütme cihazını şekillendirmişti.

7 — Büyük Millet Meclisince gerçekleştirilmek istenen gayeler devletin temel anayasa müesseselerinin yeniden bağımsızlığa kavuşturulmasıdır. «Nisabı Müzakere Kanunu» nun 1 inci maddesi bunu anlatır. Devletin topluluk unsuru olan (millet), ülke unsurunu ifade eden (Vatan) ve egemenlik unsurunu meydana getiren (hilâfet ve saltanat) hür olacaktır. Nisabı Müzakere Kanununun kabulü sırasında henüz devlet idaresi rejimine belirli bir istikamet verilmiş değildir. Hilâfet ve saltanat, hukukan rejimin ana çizgisi kalmakta devam etmektedir. Lâkin, 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanunu hilâfet ve saltanatla uyuşması güç esaslar getirir. Devlet, (Osmanlı Devleti) değildir; «**Türkiye Devleti**» (Madde : 3) dir. Hükümdarlığı bertaraf etmek maksadını taşır. Egemenliğin millette olduğunu ve (Kayıtsız şartsız) millette olduğunu söylemekle başlaması da bunu gösterir. Bu Anayasa hakikatta, daha o zaman saltanatı yok etmiştir. Bununla beraber, rejimin yöneldiği istikâmet, Meclisin 307 sayılı kararı ile daha belirli bir hal alacaktır. Bu karar Anayasanın açıkça söylememiş olduğunu söyler, saltanatın ortadan kalkmış olduğunu tesbit eder. (Hilâfet) meselesi ise henüz açıkta-

dır. Fakat, egemenliğin millette olması esası ile uyuşmayan (Saltanat) müessesesinin hukukî âkibeti de belli olmuştur. Nisabı Müzakere Kanununda gaye diye ilân edilen milletin ve vatanın bağımsızlığı gerçekleşmiştir. (Hilâfet ve saltanat) karma deyiminde yer alan iki müessese yekdiğerinden ayrılmıştır. Saltanat, siyasî bir müessese olarak ele alınmış ve varlığının nihayet bulduğu ilân edilmiştir. Bu ayırma ile, kanaatimizce, devletin lâik olması lüzumu ilk defa olmak üzere ortaya çıkmıştır. Hilâfet, sırf dinî bir müessese olmak vasfı ile mütalâa edilmiş, ve siyasî iktidara tâbi olacağı, (Türk Hükûmetinin hakkı meşruu) olduğu; 308 sayılı kararda da, Türk Devletine dayandığı şeklinde açıklanmıştır.

Rejim meselesinin son safhası (Cumhuriyet)in ilânı ile kapanmıştır.

8 — Türkiye Anayasal gelişmelerin devletin bağımsızlığa ulaşma merhalesinden sonraki merhalesi **toplum Düzeni** meseleleri merhalesidir. Bu merhalenin karakteri (lâiklik) tir.

Milli Mücadele yılları savaş yılları olmuştur. Savaş, Türk halkı için ne yeni, ne de fevkalâde bir şeydir. Ancak, Milli Kurtuluş Savaşının önemli bir tarafı vardı. Tarihi içinde hayatının pek büyük kısmı hep savaşlarla geçmiş olan Türk halkı niçin ve neden döğüşüğünü bilmeden cepheye gitmişti. Orduyu terkip eden halk unsurları sadece eşya ve vasıttan ibaretti. Silâh, Cephane, teçhizat ve malzeme ne idi ise, asker de o idi. Fetih devirlerinde geçer akça olan (cihad) duygusu batıda devlet, dünya düzeni vasıtası olarak telâkki edilmekle başlandıktan sonra değerini kaybetmişti. Lâkin, bu sefer, halk eşya değil, **şuur** idi. Varlığını korumak için döğüşmüştü. Askerî başarı tehlikenin geçici olarak savuşturulması olmuştur. Şimdi, kendi kendini bulması, gayelerini tesbit etmesi, onları gerçekleştirme yollarını araştırması ve çizeceği yolda hızla ilerlemesi lâzımdı. Türkiye, yeni ve başka bir toplum olacaktı. Geçirdiği mücadele **yeni toplumun karakterlerini** de belirtmişti : Bağımsız bir milli toplum olmanın şartı aynı zamanda dolayısıyla ve dolambaçlı yollardan doğabilecek uyrukluk hallerini önlemektir. Bunun için uygarlıkta ileri ülkelerin üstünlüğüne boyun eğmemeğe çalışmalıdır. Bunun da çaresi **uygar bir toplum** haline gelmektir. İlk tedbirler, kuvvetli Ordu, kendine yeter ekonomi ve eğitimidir. Bu tedbirlerin uygulanacağı ortamı hukukî statü yönünden organize etmelidir. Halk, telâkkilerinde, davranışlarında ve alışkanlıklarında uygar değilse netice alınmaz. Şu halde, uygar bir hukuk sistemi kurmak zarureti vardır. Cumhuriyet kodifikasyonu bunu sağlamak istemiş-

tır. Anayasa hukuku alanında ise; siyasî düzenin temel vasfı (lâiklik) tir.

9 — Lâiklik prensipi tereddüde meydan vermeyecek kadar açıktır ve Türk siyasi toplumunun en mübrem ihtiyacını karşılar. Filhakika, Millî Devletin kuruluşu devresinde daha ilk anayasal düzenleme yapılırken 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanunu Devlet için resmî bir dinden söz açmamıştı. Bu anayasada din konusu ile ilgili sayılabilecek tek işaret, yasama organının yetkilerine dair olan 7 nci maddede (Ahkâmî Şer'iyenin tenfizi) işinin Türkiye Büyük Millet Meclisine ait bir hak olduğunun kaydedilmiş olması idi. 1876 Anayasasının 7 nci maddesine göre bu yetki hükümdara ait bulunmuştu. Hükümdar aynı zamanda halife olduğu için bu görevi de yapıyordu. Siyasî sıfatı yanında dinî sıfatı bulunuşu böyle olmasını gerektirmekte idi. Ama, Türkiye Büyük Millet Meclisi için böyle bir durum yoktu. Bilâkis, 1921 Anayasası Devletin din ile ilişkisini gösteren hiç bir kayıt taşımamakta idi. (Ahkâmî Şer'iyenin tenfizi) işini yasama meclisinin yetkileri arasına sokmuş olması, henüz siyasî - dinî karakterde bir toplum olmakta devam eden Türk camiasını dinî otoritenin, sonuçları önceden kestirilemeyecek, sorumsuz etkisine terk etmek istemeyişindedir. Nitekim, bu hüküm 1928 e kadar anayasa metinlerinde yer alacaktır. 1924 - 28 arası devre uygulama kalıplarının hazırlık devresidir. Nihayet, kâhplar dökülmüştür. Artık, devlet hayatında (Ahkâmî Şer'iyeye) diye bir şey mevcut değildir. Binaenaleyh, bunların tenfizi de mevzuubahis olmayacaktır.

Devletin din işini kamu faaliyetlerinden uzak tutması hiçbir güçlük doğurmamıştır. Bunun sebebi halk psikolojisinin lâiklik ilkesini benimsemiş oluşudur. Millî Mücadele ertesinde Türk ferdi dinamik bir toplumun üyeliği şuurunu taşımakta idi. Esasen, ortada (Lâiklik) diye bir söz de dolaşmamaktadır. Ancak, hemen hemen bütün zihinler, tavsifi bu kelime ile anlatılmamış olmakla beraber, lâiktirler. Türk, dünya hayatını yaşamak istemektedir. Henüz dumanı tüten kurtuluş mücadelesi ona bunu çok güzel anlatmıştır. Artık dünyacıdır ve dünyacı kurallara göre yaşayacaktır. Toplumun fiilen de durumu budur.

10 — Lâiklik üzerinde ileri geri sözler Atatürk'ün ölümünden sonra başlar. Anayasanın 1937 değişikliğinden sonra dahi lâiklik üzerinde bir tartışma olmamış iken ilk okullara din öğretimi konulması teşebbüsü ile birlikte münakaşa patlak vermiştir. Devleti idare edenler Millî İhtilâlin getirdiği yeniliklerin topluma tamamiyle

mal olduğuna kani idiler. Artık müfrit sağcı akımların doğabilmesini imkânsız görüyorlardı. İlk okullarda **Din Öğretimi** yapılması teklifi yasama meclisinde ortaya atılmış olduğuna göre, olumlu karşılanması siyasi bakımdan isabetli olur düşüncesinde idiler.

11 — Bu düşünce ve davranış Cumhuriyet devri Anayasa hayatının **en vahim hatası olmuştur**. Milli devletin vasfı (modern) olmaktı. Modern devlet telâkkisinin temel değeri devletin lâikliği'dir. Hiç bir tavizi caiz görmez. Devleti idare edenler lâikliğin ana prensip olduğunu unutmuşlar, tehlikeli oyuncağı çocuk eline vermişlerdir.

Arkadan Ankara Üniversitesinde bir ilâhiyat fakültesi kurulmuştur. Bundan sonra, muhalefet, lâikliği otoriter rejim temsilcilerinin din aleyhtarlığı şeklinde göstermiş ve kitleler üzerinde mistik sömürmeler başlamıştır. Kitleler bu tutumun kurbanı olmuştur. 1950 de iktidara gelen muhalefet iktidarda kalmanın sırrını aynı yolda devamda bulmuş, bunda bir muhatara görmemiştir.

Fakat, bütün bu davranışlar Anayasa düzenini zedelemiştir. Öyle ki, eğitim seviyesi yeterli sayılmaktan uzak olan büyük sayı, Anayasanın üstünlüğü ve devletin ona uyması zorunluğu yerine genel seçimlerde oy çoğunluğunu kazanacak olanların diledikleri gibi devlet idaresine kadir olacakları kanaatini ikame etmiştir. 1959 sonundaki durum budur.

12 — Türkiyede Anayasal gelişmelerin üçüncü merhalesi bilhassa «Hürriyet» değeri üzerinde inkişaf göstermiştir. Buna (**Hürriyet Merhalesi**) diyebiliriz.

Her otoriter rejime karşı büyük reaksiyon, fert hürriyetlerinden gelir. Otoriter rejim ekonomik problemleri genellikle hal şekline bağlamıştır. Fert, geçim dertlerinin ağır ezgisi altında değildir. Şikâyetleri kazanç azlığındadır. Lâkin, asgarî lüzumlu imkânlara sahiptir. Bu rejimlerde ferdin büyük dâvası **kişi hürriyeti** dâvasıdır. Keyfi tevkif, keyfi kamulaştırma, düşüncelerini açıklamada serbest olmayış, kendi hayatını yaşamama, kabiliyetlerini dilediği gibi geliştirememesi, saadete erişeceğine inandığı yolda gidememesidir.

Türkiye'de de durum 1946 da bu idi. O tarihte çok partili hayata gidilmesi hürriyet probleminin birinci plâna çıkmasına sebep olmuştur. Kamu hayatı **siyasî kanaat plüralizmi** vasfını kazanmağa başlamıştır. Anayasa ibresi hürriyetler istikametini göstermektedir.

1950 seçimleri sonrasında hürriyetler rejimi gelmek icap ederdi. Nitekim, bu kaniyi verecek ele alanlar hürriyetler için zaruri teminat müesseselerini getirmediler. Anayasa yönünden hürriyetler ne idi iseler öylece kaldılar. Yine 1924 Anayasası (Türklerin kamu hakları) başlıklı beşinci bölümü ile hürriyetleri tabii haklar olarak sayıyor, bunlar yine Anayasanın metni içinde, tıpkı evvelce olduğu gibi, yerlerinde duruyordu. Yine, aynı Anayasanın 103 üncü maddesinin son cümlesi (hiç bir kanun Anayasaya aykırı olamaz) demekte idi. Fakat, ne hürriyetleri, koruyacak ne de kanunların Anayasaya uygunluğu sağlayacak tedbirler alınmamıştı. On yıl müddetle de alınmamış olduğu gibi Anayasa git gide bir uyuşturulma haline sokulmuştu.

Aslında 1950 bir reaksiyondur. Otoriterciliğe karşıdır. 1950 seçmeni tahakküme, keyfiliğe isyan oyu vermişti. İktidara gelenler bunu anlamamışlar, şahsî meziyetleri ve üstünlükleri sebebiyle tercih edilmiş olduklarını sanmışlardır. Halbuki, 1950 seçimi daha ziyade bir referandum olmuştu ve manası şu veya bu kimselerin iktidarı alması değil, belli bir siyasî gurubun iktidarda kalmaması idi. O grup iktidarda kalmamak şartıyla kim gelirse gelsin ehemmiyeti yoktu. Bir taraftan da, 1924 Anayasası yasama organı tahakkümüne, çoğunluk saltanatına ve otoriter rejime imkân verebilecek bir mekanizma idi. 1950 seçimleri mevcut Anayasal sistemin tecviz olunmadığı manasını da taşıyordu.

Lâkin, yeni iktidar sahipleri gaflet içinde kalmışlardır. Anayasal mekanizmanın sağlamlaştırılmasına, temel düzenin eksiklerinin tamamlanmasına gayret edecek yerde; devlet idaresinin dayanakları teminatlı bir sisteme oturtulmak gerekir iken idare hizmetlerinin teferruatı sahasında boğulmuşlar, sokağın etkisi altında girmişlerdir.

Kalabalıktan gelen esintiye göre keyfî davranma devlet idaresi kuralı olmuştur. Hukuk devletini gerçekleştirme gayreti yerine ortaya bir fantazi devleti çıkmıştır. Ne programdan, ne prensipten eser vardır. Bir işin nasıl olacağını söyleyen kanun değildir, iktidar partisi başındakilerdir. 1950 arifesinde sağlanması özlenen kişi güvenliği ufukta görünmemiş; bu defa fert, serbest seçimlere rağmen, bir yeni güvensizlik içine düşmüştür. Yarınını görmemektedir. İktidarın ne yapacağını, ne yapmak istediğini bilmez. Fikir, suç sayılmaktadır. Kamu hizmeti görenler hiç şeye güvenememektedirler. Üstelik, iktidar, siyasî hayatta rakip tanımamak kararındadır ve çoğunluk tahakkümüne dayanan bir **otoriter rejim** kurma emelindedir.

1946 da Demokrat Partinin resmen kurulup faaliyete geçmesi ile yıllarca otoriter rejim mümessilliği yapmış olan Cumhuriyet Halk Partisi karşısında iktidarın serbestçe tenkit olunması ve kontrol edilmesi imkânları doğmuştu.

Lâkin, Demokrat Parti, iktidarı ele geçirdikten sonra kendi varlık sebebini ve kuruluşundaki başlıca gayeyi teşkil eden tenkit ve murakabeyi tabii karşılamamış; kötülemiş olduğu Cumhuriyet Halk Partisinin durumuna düşmüştür. Cumhuriyet Halk Partisi demokrasiye gitmek istemiş ve bu maksadın gerçekleşmesi uğrunda iktidardan düşmüştü. Demokrat Parti ise, iktidara geliş şart ve imkânlarını unutup, demokrasiyi inkişafa götürecektir yerde otokratik rejim kurmak yolunu tutmuştur.

Bu hal anayasal dengesizliği büsbütün bozmuş, anayasa düzeninin yıkılmasına sebep olmuştur.

Bu durumda ordunun işe karışması zaruri idi.

13 — Yeni çağlarda ihtilâller bazan demokratik rejimin kurulmasına sebep olmaktadır. İhtilâl, yeni rejimin dayandığı doktrin, getirmese, o doktrine bağlı Devlet İdaresi kadroları kurulmuşsa ve yeni bir disiplin yaratmış ise başarıya ulaşmış sayılabilir.

Gerçekten, ihtilâl, mevcut düzenin ortadan kaldırılması ve yerine yeni düzen gelmesi demektir.

27 Mayıs 1960 hareketinden sonra Milli Birlik Komitesinin yeni düzeni şekillendirmesi beklenirdi. Bu ise, meydana gelmedi. Bilim mensupları bunu belirtmeğe teşebbüs ettiler. Siyasal bilgiler Fakültesinde tertip olunan Anayasa seminerinin gayesi bu idi. Birçok oturum devam eden seminerde komite üyelerinden bazıları da hazır bulundular ve bunların bir kısmı, ileri sürülen fikirlerden mülhem olarak yeni bir devrenin esaslarını tasarladılar. Zaten kafalarında pek belirli olmamakla beraber birtakım fikirler mevcuttu. Seminerin belli başlı oturumlarında ihtilâl vakıası, hukuki müessese olarak tahlil edilip değerlendirilmişti. Tahlillerden çıkarıldıkları netice yeni düzenin belirtilmesi zarureti olmuştur. Bu zarurete kani olanlar sonradan 14'ler adı verilen zümredir. Sağcı karakterde bir sosyalizasyonu uygun buldukları sanılanlardır.

14 — Komitenin diğer mensupları yeni düzeni bu mahiyette düşünmüyorlardı. Onlara göre Demokrasi, kitleleri aldatıp uyuşturma yolu ile tahakküm kurma vasıtası olmakdan çıkarılmalı, gerçek anlamı ve değeri ile Devletin siyasi rejimi haline gelmeli idi.

15 — Hakikatta, Türkiye Siyasi rejiminin bir doktrini vardı. Bu doktrin esasen bir ihtilâl sonrasında meydana gelmişti. Hükümdarlık rejimi yıkılmış, halk idaresi hâkimiyeti ilân olunmuş, toplum hayatının her safhası gerçek değişikliğe uğramıştı. Müstakbel Devlet düzeninin temel prensipleri, Devletin bağlı kalacağı değişmez esaslar bir Anayasa da ilân edilmişti. Bunlar, daima muteber esaslardı. 27 Mayıs'tan sonra da rejimin doktrinini ifade etmekte idiler. İfade etmelerinden daha tabii birşey de olamazdı. Zira, bağımsızlık mücadelesi sonrası Türkiye'nin devlet düzeni bunlardı. Milli Türk devletinin varlık unsurları idiler. Bunlar olmaksızın devleti düşünmek caiz değildi. Hukukun zaman içindeki zaruri tekâmülü dahi devlet kuruluşunun unsurlarını teşkil eden bu umdelerden ayrılmaya düşündüremezdi. Çünkü bunlar ideali temsil ediyordu. Bütün mesele, tatbikat ve tecrübede devletin dayandığı temel prensiplerden uzaklaşma fırsatlarının zuhuruna münasip teminat müesseseleri ile sed çekmekten ibaretti. Lâkin, böyle olmadı. Yeni bir devreye girilmiş olduğunu ifade için kullanılan «İkinci Cumhuriyet» sözü yeni bir Anayasa metni meydana getirilmesi lüzumu olarak kabul edildi.

Yeni metinde teminat müesseseleri teşkilâtlandırılmağa çalışılmış «sosyal» unsura yer verilmek istenmiştir. Yeni metnin siyasî hayatımız yönünden mühim hususiyeti, 1924 Anayasasını hiçe saymış olanların tarih önünde mahkûmiyetlerini tescil etmiş olmasıdır.

16 — 1960 yılı ikinci yarısı 27 Mayıs hareketini «ihtilâl» vasfında muhafaza etmek temayüllerine sahne olmuştur. Filhakika, Komite, bilimsel yönden ifade etmediği yeni düzenin doktrinini tahakkuk ettirecek kadrolara ihtiyaç hissetmiş ve evveleminde yıkmak istemiş olduğu zihniyetin kadro elemanlarını tasfiyeyi düşünmüştür. Meşru ve normal olmak lâzım gelen bu tutumun fiilî tatbikatındaki hatalar maksadı gerçekleştirememiştir. Ordu kadrolarındaki tasfiye, yaş gibi bir kıstas ileri sürülerek yapılmış; üniversite öğretim kadrolarından uzaklaştırılan elemanlar için ciddî ve muteber sebep gösterilmemişti. Meslek hayatından çıkarılan hocalar içinde Anayasa nizamının ve hürriyet üstünlüğünün seneler senesi başlıca müdafiliğini yapmış olanlar da bulunuyordu. Bu hal, aydın zümrelerde ihtilâlin gayesi ile davranışı arasında bir kopma husule geldiği kanaatini uyandırmış, idealizm, şahsî hissiyet tezahürleri ile gölgelenmiştir.

17 — Devlet memurları arasında yapılması zaruri tasfiye ise ihbar, rivayet ve isnada göre ceryan etmiş; «Anayasa düzenine aykırı veya bu düzeni bozmağa matuf tutum» ölçüsü yerine, ferdler ara-

sı alış veriş sahasının şahsî iğbirar ve düşmanlık duyguları rol oynamıştır.

Bu yüzden kamu hizmetleri görevlileri güvensizlik içinde kalmışlardır. İhtilâl sonrasında beklenen huzur yerine ferdî endişe belirmiştir. Yeni kadrolar, ihtilâl gayelerini gerçekleştirecek ruhî kudreti kazanamamış, elemanlarının ezik mâneviyatları sebebiyle işgörmezlikleri bir atâlet doğurmuş; ihtisas köprü başlarına getirilen askerlerin bu mevkilerde uzun müddet kalışı, meslek formasyonları icabı davranışlarına has normatif ve katı karakter kadrolar mensublarından beklenen dinamik hareket tarzının tahakkukuna imkân vermemiştir. Bu ruhî eziklik dolayısıyla en mükemmel disiplin örneği vermesi icabeden askeri âmirlik, bilâkis ters bir sonuç doğurmuştur.

18 — Siyasi temsil organları bu şartlar içinde seçildiler. 27 Mayısın mana ve gayesi unutuldu. Seçmen kitlesi, seçimi, şahsî düşmanlıkların körükleyicisi sandığı C. H. P. ile diğerleri arasında inatçı bir yarışma gibi kabul etti.

Bütün bu çetrefil görünüşler arasında en vatanperver soğukkanlılığı gösteren yine Milli Birlik Komitesi olmuştur. Sayı çoğunluğunun demokrasi rejiminin meşruiyeti için tek şart olmadığını hissetmiştir.

Hükümet Başkanı, Türkiye'de de demokrasi rejiminin gerçek teminatının gerçek aydınlar olduğunu bilmekte idi. Fakat, bunu bilmekte adeta yalnızdı. Aydın Vatandaşın, rejimin kuruluşu safhasında mevcudiyet göstermeyişi, sadece hükümet sorumluluğunu taşıyan kimse için değil, bizzat rejim için de büyük bahtsızlık olmuştur.

19 — Demokrasi rejiminde sayı çoğunluğu ile birlikte her türlü meşru teşebbüs caizdir. Ancak, demokrasi namına bizzatı demokrasi rejimini tehdit eden hallere meydana vermekte zaruridir. Rejimin öylesine birtakım ana prensipleri vardır ki, bunlar üzerinde reylerin sayısına göre kader çizmez. Memleketin varlığı bunlara dokunulmaması ile kaimdir. Devlet bünyesinin ecdası bunlardadır. Bunların muhafazası, dokunulmaz halde bulundurulması aydının görevidir. Unutulmamalıdır ki, Türkiye Cumhuriyeti aydın eseridir. Aydınlarla meşruluk veren bir mücadele olmuştur. Bir millet, bütünü ile, tarihte zor rastlanabilecek bir iltihak ve muvafakatla toplumun kurtuluşu için lüzumlu kararların alınmasını ve uygulanmasını bunlardan istemiş, bunların

tedbirleri ile netice alacağına inanmış, çizilecek yeni hayat tarzına muvafakat göstermiştir. Türk milletinin egemenliği, esas mücadelenin kilit noktası, muharrik kuvveti olmuştur. Cumhuriyet rejimi, mücadelenin tabii sonucunu teşkil etmiştir. İmdi, bu rejimin vazgeçilmez ana kaideleri vardır. Ferd hürriyetleri, iyiye tekâmül, Lâiklik bunlardandır. Hukukun üstünlüğü ve Anayasaya uygunluk bunlardandır. Bunlara riayet olunmazsa millî kitlenin varlığını ve temasını arzulamış olduğu devlet de olmaz.

Oy çokluğu belli bir zamanda bu ana kaidelere aykırı irade belirtisi göstermişse, bunun manası bir kısım siyasilerin hiyaneti, ya da aydınların gafleti demektir. Anayasa düzenine uygun olmıyan kitle iradesi tezahürlerine itibar olunamaz. Demokrasinin temel zabıtası, Anayasa prensiplerinden kıl kadar ayrılmamaktır. 27 Mayıs hâdisesi, bu esasa riayet zaruretinin ihtarıdır, aydının uyanışıdır.

20 — Türkiye Büyük Millet Meclisinin faaliyete geçtiği tarihten bu yana geçen devrede, 27 Mayısın teyid ettiği gerçek Anayasa rejimi ile 27 Mayıs öncesinin soysuzlaşma halindeki rejimi arasında, bu sonuncusu lehine, kitleye tercih yaptırma hususunda gizli gayretler var. Bu gayretler başıbozuk siyasilerin, sahte aydınların, bunların bilerek veya bilmiyerek âlet oldukları veya hizmet ettikleri dış tahakküm merkezlerinin çabasıdır. Sağlam bünyeli bir Türkiye kendi halkı için güven, düşman zihniyetler için tehlikedir. Türkiyeyi 27 Mayıs öncesinde içine düştüğü girdaba çekmek istemek onu bünyesinde zaafa düşürmektir. Yanlış ve sakat bir demokrasi anlayışının uygulamakta olduğu her ortam totalitarizme, ya da anarşiye namzettir. Her hal ve kârda, böyle bir siyasal toplum ömrü sona ermek üzere olan bir toplumdur.

21 — Dikkat edilirse demokrasinin her çeşidinde müşterek olan prensip, genel oy prensipidir. Şekli prensip budur. Hürriyetli demokrasilerin maddî prensipi ise, rejimin kaderine ilişkin meselelerde genel oy'un Anayasadaki değişmez prensiplerin bekçiliğini yapması tabii ve şart olan gerçek aydınların azınlık oy'u ile ahenk içinde olması ve Anayasa üstünlüğünün sağlanmasıdır. Bu neticeyi temin etmek, aydınların ödevidir. Ödev yapılmazsa sayı çokluğu gayeyi ve ülküyü tahrip eder. Niteliği eriyen Devlet de kolayca ve hatta kendiliğinden ortadan kalkar.

22 — Demokrasi sayı çoğunluğu ile oynanabilecek bir nevi canbazlık değildir. Rejimin ana kuruluşuna dokunan meselelerde uyanık ve titiz olmak, sayı çokluğunun egemenlik demek olmadığı-

nı ve egemenliğin kullanılma şeklinin Anayasada çizilmiş bulunduğunu unutmamak lâzımdır.

Parlemantodaki bir temsilciyi ele almız. Niçin bütün Millet'in vekilidir?. Sebep açıktır: Sayı çoğunluğunun mahzurlarını gidermek için. Millet'in vekili olan temsilci, Millet iradesini Devlet'in Anayasasında ifade edilmiş bulur. Sayı çokluğundan gelen sesi Anayasa da gösterilmiş bulunan istikamete uymuyorsa tereddüde mahal yoktur: bu sese itibar edilmeyecektir. Çoğunluk, Anayasa prensiplerine uygun netice alınması iradesini taşıyorsa hukukan değer ifade eder. Aksi halde, sadece bir kalabalıktan ibaret kalır. Devlet İdaresi ise, kalabalığın işi değil, vasıflı ve anayasa bilincine varmış olan vatandaşların işidir. Anayasanın «Başlangıç» kısmının sonu bunu çok açık şekilde ifade etmiştir.

23 — 1960 askeri müdahalesi bir ilk yardımdır. Radikal bir tedavi değildir. Askeri müdahaleye önderlik edenlerin devlete verilecek biçim üzerinde belirli bir sistemleri yoktur. Asker, halk şuuru na tercüman olmuştur. Toplumsal kuvvetlerin baskıya karşı koyma müşterek iradesinin gerçekleşmesinde müessir maddî ve fiilî bir vasıta görevi ifa etmiştir.

Açılan yeni merhale başlangıcında kurulacak sistem ancak bir yıl süren çalışmalar sonunda belirmiştir. 1961 Anayasası bu sistemin ifadesidir.

1961 Anayasasının gayesi Türk «**Demokratik Hukuk Devleti**» ni kurmaktır. 156 ncı maddesinin ilk fıkrası hükmünce metninden sayılan ve devletin **Anayasal ilkelerini** belirten (Başlangıç) kısmında bu gaye açıkça yazılıdır. **Demokratik hukuk devleti** ile ne kasdedildiği yine (Başlangıç) de gösterilmiştir. Bu devlet hem **hukukî**, hem **sosyal sosyal** yapı karakterini **ilk defa** olmak üzere yeni Anayasasının vermekte oluşudur. Artık Türk resmî devlet anlayışı devletin sadece hukukî bir yapıdan ibaret olmayıp aynı zamanda sosyal bir yapı olduğu anlayışıdır. Devlet, her halükârda bir vasıttır. Belirli maksatların gerçekleştirilmesi vasıtasıdır.

24 — Devletin hukukî yapı karakteri itibariyle hukuk alanında varılmak istenen hedef, «İnsan hak ve hürriyetlerini gerçekleştirmek» dir. Bu hedefe ancak insan hak ve hürriyetleri **teminat** altında ise varılabilir. Şu halde, devlet, anayasa ile teyit edilmiş olan insan hak ve hürriyetleri sisteminin teminat altında işlemlerini sağlayacak vasıttır.

25 — Sosyal yapı karakteri bakımından ise, devlet «ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirme» vasıtasıdır. Ferdin ve toplumun huzur ve refahı sosyal adaletle mümkündür ve sosyal adaletin yerleşmesi şartı da (Millî Dayanışma) dır. Filhakika, biraz yukarıda da (Türk) tavsifini ilâve suretiyle işaretlediğimiz gibi, anayasanın kurmak istediği «demokratik hukuk devleti» subut anlamda bir «Demokratik Hukuk Devleti»değildir. (Millî) bir «demokratik hukuk devletidir. (Anayasa, madde : 2).

26 — Devletin gerek hukukî, gerek sosyal yapı karakterleri yönlerinden yeni anayasa ile öngörölmüş bulunan değerler ve müesseseler çeşitlidir. Bunları, (hak ve hürriyetler) ve (gerçekleştirici müesseseler) olmak üzere ayrı ayrı incelemek gerekecektir.

Öteyandan, Türk Anayasası iki ana gayeye yönelmiştir. Bunlardan biri devletin vaz geçilmez bir niteliğinin muhafazası, diğeri devlete belirli bir nitelik kazandırmadır. Birincisine (Devlet lâikliğinin dokunulmazlığı), ikincisine (Uygarlaşma) diyebiliriz. Bu gayelerden ilki, diğerrinin şartıdır. Uygarlaşma ise, «çağdaş uygarlık seviyesi»ndeki uygarlık olacaktır. **Çağdaş uygarlık** değerlerinin neler olduğunu tayinde en önemli kaynaklar, kanaatimizce çok taraflı milletlerarası andlaşmalardır. Devlet, bunlardan pek çoğuna katılmıştır. Bu andlaşmalarda ifade olunan prensipler, çağımız milletlerinin ortaklaşa değer ölçülerini tesbit etmektedir.

13 — (Hak ve Hürriyetler) konusunda Türk Anayasasının koymakta olduğu esaslar (çağdaş uygarlık seviyesi) nin ulaştığı mertebenin gerektirdiği esaslardır. Bunların kaynağı 1948 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel demeci olmuştur.

Klasik hürriyetlerin yanında yeni Anayasada ifade olunan ve «insan hak ve hürriyetleri» denilen hak ve hürriyetleri ifade eden değerler ise, iki mihver etrafında toplanmıştır : 1 — Ferdin tercih hakkı, 2 — Sosyal Adâlet.

27 — **Hak ve hürriyetler** alanında (ferdin tercih hakkı) standart bir kuraldır. Anayasa bunu 14 üncü maddesinde «Herkes,.. maddî ve manevî varlığını geliştirme haklarına... sahiptir.» hükümü ile koymuş bulunuyor. Fert için bir ana hak tesbit eden bu hükme paralele olarak devlet de ferdin maddî ve manevî varlığının gelişmesi şartlarını hazırlamak zorundadır, (Madde : 10, fıkra : 2). İster maddî, ister manevî olsun, varlığı geliştirme, her şeyden önce öğrenmeye ve bilmeye bağlıdır. Öğrenme ve bilmede tercih, iki

yoldan sağlanmışır : Öğrenim hürriyeti (madde : 21) ve haber alma hürriyeti (madde : 22 ilâ 26).

Öğrenimin, ferdi — mensup bulunduğu toplumla birlikte — çağdaş uygarlık seviyesine eriştirebilmesi için, (çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı olmaması) zaruridir.

Haber alma hürriyetine gelince, olaylar hakkında yayın yasağı (madde22, fıkra: 4), haber yayını engelleyen kayıtlama konamaz (madde: 23, fıkra: 2), Basın aracı işletilmekten alıkonulamaz (madde: 25), kamuya ait haberleşme araçlarından herkes faydalanabilir, kamuya ait araçlarla haber alma kayıtlanamaz (madde: 26), devlet haber alma hürriyetini sağlamak zorundadır (madde : 22, fıkra: 2). Ferdî maddî varlığı geliştirmede iki yöneltici prensip konmuştur: Birincisi, **mülkiyet** hakkının toplum yararına aykırı olarak kullanılmıyacağı (madde: 36, fıkra: 3); ikincisi, millî iktisadın gereklerine ve sosyal amaçlara uygun olarak yürütülecek özel teşebbüslerin serbestisi.

Bütün bu esaslar (çağdaş uygarlık seviyesi) nin oluşturduğu esaslardır. Devletin gayesi bu mertebeye varmaktadır. Bizzat yasa organı bu kıstasla bağlıdır. Anayasa Mahkemesi bir kararında (22, 12. 1964), kanunların «Anayasanın açık hükümlerinden önce hukukun bilinen ve **uygar memleketlerde** de kabul edilen prensiplerine uygun olması» gerektiğini söylemiştir.

28 — **Sosyal Adâlet** bakımından ise, gaye (çağdaş uygarlık seviyesi) ne erişmektir. Türk Anayasası «Sosyal adâlet» i gerçekleştirmede ölçü olarak (insanlık) kıstasını almıştır. Genel olarak iktisadî ve sosyal hayatın düzenlenmesinde olsun, çalışmaların yaşayışlarında olsun, ferde «insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi» sağlamak başlıca gayedir. Sosyal adâletten maksad budur. Bununla ilgili olmak üzere Türk Anayasası çalışanlar için (dinlenme) yi ve yıllık (ücretli izni) sosyal haklardan saymış; (âdil ücret) esasını koymuş; sendika, toplu sözleşme ve grev hak ve hürriyetlerini teminata bağlamıştır.

Sosyal adâletin gerçekleştirilmesi için bir taraftan (plân) esas tutulmuş (madde: 41 ve 129); diğer taraftan, sosyal güvenlik teşkilâtı öngörülmüştür. (madde: 48, 49).

Sosyal adâlet ilkesi kanun koyucuya direktif verir (Anayasa Mahkemesi, 20. 10. 1963). Görülüyor ki, Türk devlet anlayışının yeni Anayasa ile beliren karakterlerinden biri (sosyal unsur) dadır.

Bununla beraber, insan hak ve hürriyetlerinin ilkel şartı «kişi güvenliği» dir. Bu da, (yakalanma ve tutulmaya karşı teminat) ile ve (savunma hakkı) ile sağlanmıştır.

29 — Türk Anayasası sisteminin işleyebilmesi için iki temel unsurun mütemadi surette hareket halinde olmasına ihtiyaç vardır:

- 1 — İnsan hak ve hürriyetlerine saygı,
- 2 — Sosyal refah.

30 — Bu unsurların hareketten kalmaması için Anayasa düzeni içinde belirli müesseseler yer almıştır. Bir defa, siyasî hayat (parti çokluğu) na dayanır. Bu sayede «muhalafet» devlet siyasî hayatının zaruri bir tereküp unsurudur. Ana maksad, siyasî iktidarın **denet altında olmasıdır**. Bu kontrolün müessiriyeti Anayasa üstünlüğü prensibini dokunulmaz halde tutacak bir müessesenin varlığına bağlıdır. Bunun için de, (Anayasa Mahkemesi) kurulmuştur. Kanun, kontrol altındadır. Anayasa ile kurulmuş düzen dışına çıkamaz. Çıkacak olursa iptal olunur.

31 — İktisadi, sosyal ve kültürel hayat ise, (sosyal refah) gagesine yönelmiştir. **Plânlamanın, sosyal güvenlik** tedbirlerinin yanı sıra devlete yükletilmiş ödevler vardır. Devlet, insan hak ve hürriyetleri ile sosyal refaha aykırı engelleri ortadan kaldırmak ödevindedir. Aileyi korumaya, toprağın verimli olarak işletilmesini sağlamaya, iktisadi faaliyetlerin güvenliğini ve istikrarını temine, kalkınmayı gerçekleştirmeye, âdil ücret ve sosyal güvenlik sağlamaya, kabiliyetli vatandaşa yardıma mecburdur.

32 — En önemli prensip, **Anayasa üstünlüğü**; ve en hayati cihaz, **Anayasa Mahkemesidir**. 8 inci madde prensipi koyar: «Kanunlar Anayasaya aykırı olamaz.» uygulanacak hükümlerden biri kanunda, diğeri Anayasada yer almışsa, Anayasa hükmü tercih olacaktır. Kanun hükmü Anayasaya aykırı ise, yürürlükte kalmasına cevaz yoktur. Anayasa Mahkemesinin, Anayasa hukuku bakımından, görevi, yasama organını denetlemektir (Anayasa Mahkemesi, 8. 4. 1963).

Anayasa üstünlüğü prensibini koruyan müessese Anayasa Mahkemesidir. Anayasa Mahkemesi kararları Anayasa hükümleri mesabesinde. Nasıl, Anayasa hükümleri «yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve kişileri» bağlar ise, (madde: 8/2) Anayasa Mahkemesi kararları da «Yasama, yürütme ve

yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve özel kişileri bağlar.» (madde: 152/5).

Hukukun genel prensipleri anayasa hükümlerinden de önce gelir. Yukarıda bahsettiğimiz 22/12/1964 tarihli kararda bu husus Anayasa Mahkemesince tesbit edilmiş olduğu gibi, Anayasa hükümleri arasında buna delâlet eden hükümler vardır. Faraza, «Pacta sunt servanda» prensibi bir anayasa hükmü ile bertaraf edilemez. Nitekim, Anayasanın 65 inci maddesinin son fıkrası milletlerarası andlaşmaların iptal veya itiraz yolları ile Anayasaya aykırılığının bahis konusu edilemeyeceğini söylemiştir.

33 — Türk Anayasası yasama organını ayrıca yetkilerini devretmekten de men'etmiştir. Bu suretle, kanunun yapacağı şeyi yürütme organının yapması önlenmiştir. Yürütme organı tarafından alınabilecek tedbirlerin sınırları kanunla çizilmiş olmak gerekir. Yürütme organına yetki tanınan husus teknik hususlardan olmalıdır. Hükûmete tanınan **düzenleme yetkisinin** hangi sahaya ait olacağı, düzenlemenin ne tarzda yapılacağı, hangi esaslara dayanacağı kanunda tesbit edilmelidir. Aksi halde, anayasanın 5 inci maddesi hükümüne aykırı bir «yetki devri» yapılmış olur.

Ancak, bu noktalara uyulmuş olması halinde dahi yürütme organı tarafından alınacak kararın, Anayasaya değil, lâkin kanuna aykırı olduğu ileri sürülebilir. Türk Anayasa sisteminde idarenin her çeşit işlemleri **yargı denetimine** tâbidir (madde: 114).

34 — Türk Anayasa sistemi şekil yönünden klâsik **kuvvetler ayrılığı** teorisini devlet hayatı görünüşlerine uygulamıştır. Kuvvetler ayrılığı teorisinin uygulanması insan hak ve hürriyetlerinin bir teminatı sayılmıştır. Fakat, bu görüş tam manasiyle teorik görüşü karşılamaz. Türk Anayasa sistemini ayırd etmek için (yumuşak kuvvetler ayrılığı telâkkisi) sözü kullanılmıştır. Teorinin klâsik şekli ile alınmamış olduğunu anlatması bakımından bu deyim kullanılması yerindedir. Ancak, hakikatta, **yargı kuvvetine** üstünlük verilmiştir. Siyasî hayatın zarurî unsurları olan partiler ile seçimleri kontrol görevi de yargı organlarına aittir. Devlet kuvvetlerine **hâkim** durumdaki unsur yargıdır.

35 — Türk Anayasa sistemi, her Anayasa sistemi, gibi, belirli maksatların gerçekleştirilmesinde temel prensipler kaynağı ve ana cihazdır. Gerek insan ana hak ve hürriyetlerinin, gerekse sosyal refahın gerçekleştirilmesi bakımından yeni Anayasanın önemli aksamalara uğramadığı görülür. Anayasal yapı ve her iki yönden

de zaman âmîlinin rol oynamakta olduğu gelişmeler kaydetmektedir. Ancak, Anayasanın iki ana gayesini teşkil eden ilkelerin ve bunlardan bilhassa (lâiklik) ilkesinin gerçekleştirilmesi yönünden ortada garip tezatlar mevcuttur.

Bunları düşüncede tezatlar ve uygulamada tezatlar olmak üzere ayrı ayrı mütalâa etmek hatıra gelebilirse de, daha geniş bir görüş içinde ele almak, varılacak neticelerin değerini artıracaktır. Onun için meseleyi şu yolda ortaya koymak uygun olur düşüncesindeyiz:

36 — Türkiyede iki kuvvet karşı karşıyadır. Muhafazakâr kuvvet ve reformcu kuvvet. Hemen her yerde **muhafazakârlık** Statükoyu bozmamak gayreti şeklinde tezahür ettiği halde -ki profesör Savcı da Türk muhafazakârlığını bu manada anlamaktadır (*)—, Türkiyede reaksiyoner bir karakter taşımaktadır. Türk muhafazakârlığı bir geriye dönüş özlemidir. Yine her yerde, muhafazakârlık belirli kültür değerlerine bağlılık olarak gözüktüğü halde, Türkiyede herhangi bir kültür unsuru taşımamaktadır. Nihayet, genel olarak muhafazakârlık muayyen hukukî müesseselerin bünye değişikliği görmemesi esasına istinat ettiği için bu müesseseleri aynen koruma ve yaşatma gayreti demek olduğu halde, Türkiyede muhafazakârlık belli hukuk müesseselerinin müdafaası ile meşğul değildir. Türk muhafazakârlığı bir mazi hasretinden ibaretir. Sosyal değerlerin müdafaasına dayanmaz. Hiç bir rasyonel karakteri haiz bulunmamaktadır. Bir tek temayı istismar eder : Din adı altında hurâfe temasını.

Bugün bu muhafazakâr kuvveti terkip edenler çoğunlukta dırlar. Avrupa devletlerinde muhafazakârlık sosyal ve aynı zamanda ekonomik bir ceryanı ifade eder.

Türkiyede ise sırf menfaat unsuruna bağlıdır. Hurâfe bezirgânlığı yapanlar akla karşıdırlar. Kendilerinden ileri olanı istemezler. Genç kuşakların öğrenmesine, eğitim görmesine, yükselmesine razı değildirler. Büyük toprak sahipleri toprakları üzerinde yaşayanlar için uygarlık nimetlerinin meçhul kalmasında menfaattadırlar. Bir az okuyup öğrenen büyük şehre göç eder ve yerleşir. Devlete veya başkalarına ait arsalar üzerinde başını sokacağı bir gecekondu kurar. Feodal beyler, büyük şehir etrafında husule gelen olayın, kendilerine ait topraklar üzerinde yaşayanların da olan-

(*) Cumhuriyet, 22 Aralık 1966.

ların düşünmeğe başlayacakları gün, karşılıklarına çıkacağını bilmektedirler. Onun için toprak reformuna karşıdır. Ellerinde büyük sayıda oy vardır. Siyasi Partiler bunlarla iyi geçinmek zaruretine kanidirler. Parlâmentoda iskemle kazanmak kaygusu prensipin zafelerini arka plâna attırır. Bu hatalı davranış yüzünden toprak reformu mütemadiyen gecikmiştir. Halbuki, gecikme, sosyal bir sarsıntıyı hazırlamaktadır. Er geç düşünmeğe başlayacak olan toprağa bağlı bir gün mevcut âdaletsiz düzene karşı mutlaka baş kaldıracaklardır. O zaman yalnız bir yeni gecekondü davası ortaya çıkmakla kalmayacak, menfaat aykırılıkları yüzünden fiili çatışmalar da meydana gelecektir.

37 — **Reformcu** kuvvete gelince, gerçekçidir. Fakat, elindeki vasıtalar yeter ölçüde tesirli olamamaktadır. Ferdin ve toplumun ekonomik seviye bakımından menfaatlerini karşılayacak program yapmak istemektedir. Ama, yenilecek engelleri ortadan kaldıramamaktadır.

Çarpışma, çağdaş uygarlık seviyesine varma çabası ile reaksiyon arasındadır. Anayasaya uygun olanla anayasaya aykırı olan vuruşmaktadır. Bu halin ortaya çıkmış olabilmesinin ve devam etmekte bulunuşunun başlıca sebebi **düalist davranıştır**. Bu hal, 1839 danberi sürüp gelir. 1924 ile 1950 arası devresi eski yaşayış tarzından yeni yaşayış tarzına intikali sağlamağa kâfi gelmemiştir. Toplum hayatındaki davranışlarda halâ devam eden tezatlar görülür. Fert, umumiyetle kendisine müdahale olunmasını istemez, fakat başkalarına müdahaleyi hak sayar. Onların mahrem hayatına karışmayı normal görür, başkalarının münasebetlerine ve düşünüşlerine serbestlik tanımaz. Ferde saygı itiyadını henüz alamamıştır.

Hürriyetin başlıca unsuru olan müsamahayı kendisine sorum yüklenemeyeceği ve hattâ kanun dışına çıkabileceği manasında anlar. Kendi kendini denetlemez.

Bu yüzden kanun hâkimiyetinin yerleşmesi güçleşmekte ve memleket, halkının büyük çoğunluğu ile, bir hisler ve içgüdüler diyarı manzarası göstermektedir. Filhakika, vatandaş ile otorite arasındaki münasebet normal sayılamaz. Vatandaş otoriteyi toplu yaşamının şartı olarak düşünmekte, arzu ve temayüllerine sed çeken bir mania saymaktadır. Otoritedeki anlayış de vatandaşa yardımcı ve onun haklarına saygılı bir denge unsuru olduğu şuurundan ziyade yürütme işini görenlerin zor kullanma vasıtası olduğudur.

38 — Türkiyede demokrasinin bocalaması birtakım Anayasa kurallarının ilân edilmesi ile işin hal edileceğinin sanılmış olmasındandır. Demokrasi, bir kanunî tedbirler sistemi yanında vatandaştan bir davranış alışkanlığı ister. Vatandaşa demokratik düzenin fert iradelerine dayanan bir anlaşma olduğunun ve bu anlaşmaya aykırı hareketin müeyyide ile karşılanmasına önceden razı olmuş bulunduğunun öğretilmesi şarttır. Vatandaş bu düzeni bizzat yaratabileceğini bilmelidir. Düşünüşü ve gayretleri ile düzenin yaratılmasında hissesine düşeni katmalıdır. Demokrasiyi devleti idare edenlerin kuracağını beklemek büyük gaflet olur. Türk halkı bunu tecrübe ile bilmek mevkiindedir. Devleti idare edenler de bilmelidirler ki, demokrasi düzeni sadece parlamento görüşmelerindeki serbestlik demek değildir. Demokrasinin sırrı ferdin davranışındadır; Demokratik ortak yaşama kurallarını bilmesinde ve saymasındadır.

39 — Türk realitesi içinde fevkalâde dikkate değer iki müşahade de bulunmak yerinde olacaktır.

Bunlardan birincisi, umumiyetle yeni ve ileri temsil etmesi lâzımgelen genç kuşaklar içinde bir zümrenin muhafazakâr oluşu; diğeri, faşist temayüldeki muhafazakâr kuvvetin normal olarak ordudan mumaşât görmesi beklenecek iken Türk Silâhlı Kuvvetlerinin reformcu eğilimde oluşudur.

Genç kuşaklara mensup bir zümrenin muhafazakâr kuvvetin bir âleti haline gelmiş olması eğitim yetersizliğinde ve aile muhitinin etkisinde aranmalıdır. Silâhlı kuvvet mensuplarının reformcu oluşu ise, ordudaki eğitim unsurlarının, meslekleri icabı, ilerici düşünce sahibi olmalarındandır.

Muhafazakâr halk kitleleri içinde idameye muvaffak olduğu durum dinin ve hurâfenin etkisinden geliyor. Asker ocağına giren ferdin ise, halk kitlesi ile daimî teması kesilmektedir. Esasen aklı bir temele dayanmayan hurafenin asker ocağına giren fert üzerindeki tesirinin giderilmesi mümkün olabilir. Erlerin bu yüzden eğitimlerine özel bir önem verilmekte bunun başarılması kabildir. Ancak, bu başarı tam olmayabilir de. Asıl mesele, dini ve hurâfeyi halk ortamında tesirli olmaktan çıkarmaktır. Zira, ordunun beslenmekte olduğu ortam halktır. Muhafazakâr kuvvet bunu bildiği için halk kitleleri üzerinde işliyor.

40 — Gerçi, devletin iki temel niteliği, uygarlaşma ve lâiklik, anayasa sisteminin can damarıdır. Lâkin, tatbikatta bu nitelikler

değerlerini bulamıyor ve muhafazakâr kuvvetin nüfuz vasıtası olan din ve hurâfe sosyal hayata git gide daha geniş ölçüde hâkim olmak tehlikesi gösteriyor.

Büyük hatanın ve âcizin münevverlerde ve bilhassa devlet idaresinde görev alanlarda olduğuna şüphe yoktur. Hukuku ve Anayasayı hâkim kılmak azmi bu kimselerde henüz yeter ölçüde gelişmemiştir. Öteyandan, mahallî idarelerle Devlet İdaresinin gerçek tezahür ortamı olan küçük birlikler, köyler ve kasabalar, anayasal kuruluşun dışında ve sorumsuz kuvvetlerin tesiri altındadır.

Köy Enstitüleri nevinden örnek müesseseler, köy ve köyler arası istihlal ve istihlak kooperatifleri gibi kuruluşlar büyük fayda sağlayacaktır. Okuma yazma kursları, gezici kitaplıklar bu kitaplıkların ihtiva edeceği eserleri seçmekle görevli merkezî bir kuruluş, broşür dağıtımını, öğretici filim ve bilhassa televizyon ve başta gelen müstacel ihtiyaçlardır.

41 — Muhafazakâr kuvvetin kullanmakta olduğu taktik hurâfeyi daima canlı tutmak ve karşı kuvveti, yenilikçi ceryanı kötüleme propağandası ile önlemeye ve bertaraf etmeye çalışmaktır.

Hurâfeyi canlı tutmakta en büyük yardımı din adamları zümresine mensup bir kısım elemanlardan görür. Türkiyede gerçek din adamı pek azdır. Umumiyetle kültürsüzdürler. Büyük ekseriyeti taassubu temsil etmektedir. Yetişmekte olanların yaşları on iki ilâ yirmi arasındadır. Bir kısmı Türkiye dışındaki yetiştirme merkezlerinin mahsulüdür. Doğrudan doğruya (arapçılık) idealizmi ile beslenmişlerdir. Dinin birleştirici niteliğinden istifade eden yabancı bir ideolojinin propağanda âletidirler. Bunlar, ciddi bir tehlike teşkil ederler.

Reformcu teşebbüslere engel olabilmek için başvurulmuş yol bunları (solcu) veya (komünist) diye damgalamak yolu olmuştur. Bundaki tehlike de büyüktür. Her ilerici hareketin baltalanması imkân içindedir. Totaliter sistem savunucusunu teşhis etmek kabil olamamaktadır. (Sol), bizatihi kötü gösterilmekte, reformcuların her kesin malını mülkünü elinden almak istedikleri anlatılmakta, buna karşı tedbirin bir dinî devlet haline gelmek olduğu telkin edilmektedir.

Muhafazakâr kuvvetin her iki davranışı da yeni Anayasayı yö-rüngesi dışına fırlatmak sonucunu doğurmaktadır. Bir taraftan, çağdaş uygarlıkla hiç bir ilişkisi bulunmayan arap dünyasına yö-

nelme, gayreti, öteyandan lâiklik temelini yıkma çabası Türk Anayasa sistemini ve devleti varlıklarında tehdit eden davranışlardır.

42 — Bu halin, 1960 ihtilâline rağmen, nasıl olup ta halâ devam etmekte ve şiddetini artırmakta oluşu araştırılmağa değer bir noktadır. İhtilâli ile (yeni insan) ların iktidara gelmesi beklenirdi. Türkiyede bu olmamıştır. Kurulan parlâmentonun yalnız bir Meclisine pek mahdut sayıda ihtilâl adamı, o da yeni Anayasaya resen konulan hükümler sayesinde, girebilmiştir (madde: 70). Yasama organının üstün parçasını teşkil eden Millet Meclisinde ihtilâl hiç temsil edilmemiştir. Gerçi, ihtilâl fikirlerini benimsemiş kimseler seçilmemiş değillerdir. Lâkin, bu kimseler ihtilâl öncesinin demokrasi soysuzlaşması devrindeki parlâmentoda muhalefet safları mensuplarıdır. Bu devir muhalefetinin büyük lideri zamanın iktidarına ihtilâl ihtimallerini fazlasiyle olgun hale getiren sebeplerin ortaya çıkmış prensipleri ihtilâlin fikirleri ve prensipleri değildir. O devir muhalefetinin toplum düzeni ve devlet idaresi ile ilgili prensipleri kendi parti programındadır. İhtilâlin maksadı ise, bu programı gerçekleştirmek değildir. Öyle olmuş olsa, esasen ihtilâl avşını taşıması düşünülemez.

Parlâmentoya girmiş olan ihtilâl öncesi devrinin muhalefet mensubu siyasileri ihtilâl müdafiliğini mensup oldukları siyasi partinin prensiplerini savunma şeklinde yapmışlardır. Taşadıkları fikirleri önceki devrin muhalefet taraftarı seçmenlerinin temayülünü karşılar. Bu düşüncelerde ihtilâllerin karakterini teşkil eden (yeni olma) vasfı yoktur. Bu noksan sebebi ile de ihtilâle verilmesi icabeden kuvvet ve tesir, gereği gibi verilememiştir.

İlk parlâmentoyu terkip eden kimseler hükümet etmeğe hazırlıklı değillerdi. Seçmen, oyunu kullanırken adayın temsil ve müdafaa ettiği fikirleri değil, şahsını gözönünde tutmuştu. Seçilenler seçenlerin fikrî temsilcisi olmamıştır. Temsilcinin fikrî bağlantısı mensup bulunduğu partinin direktiflerinden ibaret kalmıştır. Ne Cumhuriyet devrinin bir çeyrek asır yegâne siyasî teşekkülü olmuş olan parti, ne ihtilâl sırasında mevcut siyasî partiler, ihtilâlden sonra programlarında herhangi bir prensip değişikliği veya ilâvesi yapmamışlardır. Yeniden kurulan partiler ihtilâlin fikir istikametlerini belirten programlar getirmemişlerdir. Partiler programlarında görülen prensipler, bu programların taşadıkları fikirler ihtilâlin getirmesi gereken yeni fikirler değildir.

Gerçekten, ihtilâlin getirmek istediği prensipler hemen belli olmamıştır. Bilinen şey, bir hüviyet mücadelesinin zaferi olduğu-

dur. 27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye radyolarında ihtilâl liderinin ağzından duyulan sözler ihtilâlin demokrasi buhranına son vermek maksadını taşıdığını anlatmıştır. Yine ihtilâl lideri 4 Haziran 1960 da Milli Savunmada söylediği nutukta ve 5 Haziranda Ankara Askerî birliklerine bayram tebrikinde ihtilâlin zalim bir iktidara karşı halkın direnme hakkını kullanması olduğunu söylemiştir. Bugünlerde ve bunu takibeden zamanda açıkça ortaya çıkan husus, siyasî iktidarın Anayasayı çiğneyemeyeceği (1 numaralı kanun) ve demokratik Cumhuriyetin zedelenemeyeceğidir.

Bu neticeleri sağlayan bir olay bilimsel anlamı ile ihtilâl sayılmaz. Keyfî hareket eden siyasî iktidarın fiilî kontrolü ve sorumluluğunun hesabını vermeğe çekilmesi olur. İhtilâl ise, mutlaka (yeni) yi getirir.

43 — 1960 ihtilâlinin (yeni) vasfı Milli Birlik Komitesinin 32 numaralı tebliğinde mahcup bir şekilde yer alan esaslardan çıkarılabilir. Bu vesikada iki önemli (yeni) unsur görülür: İktisadî **Kalkınma** ve **kardeşlik**. İkinci kavramın anlamını belirtmek güçtür. 27 Mayıstan itibaren gerek radyo tebliğlerinde, gerek ihtilâl liderinin beyanlarında (kardeş kavgası) deyimini kullanılmıştır. Milli Birlik Komitesi tebliğindeki kardeşlik terimi bu kavmanın sona ermesi anlamına gelebilir. Bir de bu terimi Fransız ihtilâlinin (Fraternité) deyimindeki sosyal değeri ile kabul etmek mümkündür. Bizce, her iki anlamı bir arada görmekte isabet olur. Zira, bir taraftan, baştanberi önlenmesi gözönünde tutulmuş olan kardeş kavgasının ortadan kaldırılması hususu aktüel bir konu olduğu gibi, kardeşlik teriminin iktisadî kalkınma sözü ile yan yana kullanılmış olması da sosyal anlamın kastedildiğine inandıracak bir keyfiyettir.

İhtilâlin hukukan gerçekleşmesi, geçici Anayasanın çıkarılması ile kesin hal almıştır. Bununla beraber, gayeleri ve prensipleri yeni Anayasa ile ortaya çıkacaktır.

Halen memlekette görülen muhafazakâr kuvvet gösterileri yeni anayasal sistemin getirmek gayesini güttüğü neticeleri geciktirmekten başka bir şey yapmıyor. Yenileşme, demokrasinin cevherinde mevcut olan bir şeydir. Demokratik düzen içinde yasamağa kararlı olduğunun çeşitli imtihanlarını vermiş bulunan bir millet için ilerici olmamağa imkân yoktur. Muhafazakârlık diye adlandırdığımız telâkki tarzı, arzettiği büyük tehlikeye rağmen, reformcu düşünce ile mücadelede galip gelmek şansına sahip değildir. Zira,

Türkiyede muhafazakârlık anlayışı mahiyeti itibariyle tamamen statiktir. Hayat ise, harekettir, gelişmedir, ileri gitmedir. İleri kuvvet her zaman en sonda kazanır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti çağdaş uygarlık seviyesine erişmiş lâik bir devlet olacaktır.